

УДК: 340. 134: 340. 142 (477)

Журавльова Г.С.
к.ю.н., доцент, завідувач кафедри
конституційного та трудового права
юридичного факультету ЗНУ

Вапков Є.Л.
студент II курсу
юридичного факультету ЗНУ

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ НОРМ ЗАКОНОДАВСТВА

Правова українська реальність, обумовлена застосуванням Конституції і законів України, Указів Президента та правових актів Уряду, опинилась під зростаючим впливом остаточних рішень (висновків) Конституційного Суду України.

Названий конституційний орган держави сприймається суспільством неоднозначно, виходячи з практичних результатів його діяльності. У офіційній інтерпретації юридичних норм, яку здійснює Конституційний Суд, "грунт права" не відкидається, не знижується до рівня осмислення фактів, що може призвести до помилкового визначення сутності конституційно-правового принципу або норми, яка регулюється. Головна мета довіреного тлумачення, котре пропонується суспільству і державі органом конституційного контролю, є, якщо використати вислів Гегеля, "освітнення думки, покладеної в основу права". Необхідність в тлумаченні, як і підстави для його реалізації у Конституційному Суді, полягає у суперечностях правозастосування, що при цьому виникають як у фізичних, так і юридичних осіб, у більшості випадків породжує "спори про застосування права".

Що ж у такому разі обумовлює тлумачення як таке? Його як предмет розгляду в Конституційному Суді мало цікавлять умовляючі

конструкції, відірвані від реальних правових процесів та явищ. В цьому сенсі тлумачення як прояв конституційної юрисдикції "зростає" на фундаменті юридичних знань та правової культури. В цілому сфера тлумачення юридичних норм є сферою суспільної або державної діяльності, яка охоплюється поняттям "дійсного права", котре стосується, головним чином, вироблення в процесі тлумачення конституційно-правової орієнтації в розумінні й обґрунтування права.

Слід зауважити, що тлумачення як найважливіший критерій правозастосування за умов політизації Конституційного Суду може призвести до спекулятивно-догматичної філософії права, до того ж з ідеологічним навантаженням, а в іншому випадку - до "філософсько-термінологічного переодягнення" загальноприйнятих понять, результатів досліджень (С. Алексєєв).

Такий випадок вже траплявся в конституційно-судовій практиці Російської Федерації. Адже відомо, що тлумачення норм Конституції та законів нового змісту не породжує, воно тільки поверхово приймає розуміння змісту прав і обов'язків та надає йому офіційний характер.

Ми одразу відокремимо тлумачення Конституційного Суду від інших видів загально-судового тлумачення уповноваженими державою

органами правосуддя або наукового (філософського) тлумачення при теоретичному чи практичному опрацюванні тих або інших правових проблем.

З позицій Конституційного Суду тлумачення менше викликає пізнавальний ефект, істотно збільшення правових знань ніж його результат. Цей ефект настає, наприклад, в процесі правового дослідження при характеристиці ролі права з врахуванням висновків аксіології, при включенні у тлумачення норм права, відомостей сучасної термінології. Припускаємо, що це завдання може бути досягнуте у майбутньому. В сучасних реаліях тлумачення у Конституційному Суді - це не тільки ідеї права, законів та їх норм, а й, насамперед, - правове життя.

Офіційна інтерпретація Конституції та законів України сьогодні зростає до рівня особливої високоснаочної сфери належного та неналежного правозастосування. І це вводить Конституційний Суд як спеціальний орган державної конституційної юрисдикції в механізми скоронки Конституції і правореалізації, здатний реально впливати на правовідносини у державі та суспільстві. Юрисдикція Конституційного Суду щодо офіційного тлумачення Конституції та законів визначена у ст. 93 Закону "Про Конституційний Суд України".

Тлумачення як метод пізнання правової матерії з позицій позитивного права дозволяє вийти за межі закритого кола одномірних, лише юридичних явищ, побачити основи, а може і передоснови права з наданням правових ознак категорії методологічного характеру.

Отже, головна перевага тлумачення як предмета діяльності Конституційного Суду полягає в осягненні смислу, основи і логіки права щодо конкретних юридичних формул і проблем. Конституційний Суд створює принципово важливу сферу аналітичної юриспруденції (юридичний позитивізм), що надає його висновкам, які стосуються тлумачення конкретних норм Конституції або законів, характеру права лише у широкому значенні.

Таким чином, тлумачення правових норм, категорій, понять, яке здійснюється Конституційним Судом, фактично продовжує функцію Верховної Ради України у забезпеченні правопорядку в державі, але виключно як збагачення фактичної правової основи суспільного життя. Для того щоб офіційна інтерпретація перетворилась в

регулюючий фактор, вона має бути втілена у конкретизовані нормативні положення, оскільки трактування є тільки засобом розуміння громадянином, посадовою особою, державним органом і, нарешті, власне законодавцем прав та обов'язків у існуючому правопорядку. Тут слід підкреслити дуже важливу ознаку тлумачення правових норм, яке здійснює саме Конституційний Суд. Його рішення щодо праворозуміння у конкретних відносинах держави з фізичними та юридичними особами, у застосуванні суб'єктивних прав громадянами чи наданих повноважень представниками органів влади, а також при виникненні спорів у судах загальної юрисдикції мають вищий рівень юридичної компетентності, оскільки безпосередньо стосуються юридичної догми. Вони є остаточними і не можуть бути оскаржені.

Таким чином, в процесі тлумачення Конституційним Судом юридична категорія (норма, інститут, поняття, термін) набуває офіційної визначеності за змістом і не суто формально, що дає можливість правозастосовувачим суб'єктам досягти юридичної точності, зрозумілості, конкретності у правореалізуючій практиці.

В цьому зв'язку не можна не згадати про факти у історії розвитку догматичної (аналітичної) юриспруденції, які мали місце у XIX-XX століттях в Німеччині. Спиралося на давньоримське право і розробки спеціалістів в університетах (професорів і постпрофесорів), аналітична юриспруденція в той час настільки набула виключеного характеру, що набрала схоластичного впливу і здобула недобру славу відірваної від життя дисципліни (догматики). Розуміючи, що аналітичному правознавству немає альтернативи, все ж виникає запитання: в якому обов'язі Конституційний Суд має допускати тлумачення Конституції та законів України?

У теоретичному аспекті важливою є думка видатного правознавця кінця XIX ст. Кістляківського Б.О.: "Тільки догматична юриспруденція створює певний обсяг розробки понять, точність та сталість їх". У практичному напрямі, коли існує перший досвід формування правової системи незалежної держави України, коли серйозною загрозою все більше стає правовий нігілізм переднього періоду, коли владні суб'єкти державної влади та органи місцевого самоврядування приймають юридичні рішення,

подекуди нехтуючи правом, коли спори про компетенцію органів та посадових осіб набувають конфліктних ситуацій, необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів запішається важливою потребою для держави і суспільства. Через тлумачення Конституційного Суду відкривається той необхідний канал, завдяки якому здійснюється зв'язок правової свідомості з правовими нормами, а відтак із соціальною дійсністю у широкому розумінні.

У цьому зв'язку корисно звернути увагу на розглянуту Конституційним Судом України 30 жовтня 1997 р. справу К.Г.Устименка. Остання цікава тим, що в ній дано конституційно-правову оцінку можливостям кожного громадянина реалізувати право на інформацію з питань власного стану здоров'я та взяття на облік в медичних закладах. В тлумаченні у цій справі Конституційним Судом зазначено, що ст. 23 Закону України "Про інформацію" треба розуміти так, що забороняється не лише збирання, а й зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди, крім випадків, визначених законом. Розглянувши розгляд даної норми Конституційний Суд визнає пріоритет прав людини щодо свого здоров'я та життя і порядок захисту своїх суб'єктивних прав до органів вищого порядку, а потім - до суду.

Саме через призму одного з перших рішень Конституційного Суду можна побачити соціальне і правове призначення тлумачення як офіційної інтерпретації правомочності влади і прав громадянина в державі. Це ще раз підтвердило існування однієї з драм людського буття, коли особи, зобов'язані забезпечувати дію законів і функціонування механізму захисту прав людини (прокурори, судді, працівники державного апарату та ін.), проводять здійснення конституційних прав, свобод громадянина і особи. Носії влади на свій розсуд забезпечують дію права, виправдовуючи застосування повноважень на шкоду інтересам особи, а іноді - й держави, невизначеністю компетенції або, навіть, окремими судовими рішеннями.

Варто згадати рішення Конституційного Суду (справа про офіційне тлумачення терміна "член сім'ї") від 3 червня 1999 р., що може належати до класичних тлумачень як офіційне роз'яснення у повному обсязі основних понять, яке не залишило прогалин в правових реаліях.

Проте зовсім інший юридичний зміст

мають роз'яснення Конституційного Суду, зокрема, у "справі про запити народних депутатів України" (рішення від 19 травня 1999 р. № 4-рп/99), де стверджується, що "керівник, який розглядає запит, не повинен задовольняти вимоги народного депутата України, якщо вважає, що вони не відповідають Конституції та законам України". Не аналізуючи інші аспекти справи, поставимо запитання чи в змозі був Конституційний Суд визнавати загальну правомірність запитів народних депутатів як конституційну вимогу? Вважаю, що був в змозі, якщо б звернувся до загальних положень Основного Закону. В ч. 4 ст. 76 Конституції України закріплено: "Повноваження народних депутатів України визначаються Конституцією та законами України".

Депутатський запит - це конституційне право вимагати від керівників органів державної влади діяти правомірно і надати народному депутату відповідь з порушеного питання. Він, як відомо, оголошується на пленарному засіданні парламенту і набуває легітимності за згодою Верховної Ради України. За розумінням Конституційного Суду керівник, який розглядає депутатський запит самостійно, має визначити, відповідає або не відповідає він Конституції та законам України. Не може не дивувати і наведена при цьому аргументація з посиланням на ч. 2 ст. 19 Конституції України, де йдеться, що органи державної влади і місцевого самоврядування зобов'язані діяти на підставі, в межах і у спосіб, передбачений Конституцією та законами України. Далі у рішенні Конституційного Суду зазначено, що народний депутат може звертатися до керівників судових органів, суддів, органів служби безпеки лише з питань, не пов'язаних з конкретними судовими справами. Тоді логічно запитати а з якими питаннями до голів судів слід звертатись народному депутату? Якщо наявне невизнання посадовою особою або державним органом конституційного обов'язку, а керівник вважає, що депутатський запит не відповідає законодавству, то за тлумаченням Конституційного Суду він не повинен задовольняти конституційні вимоги народного депутата України. Але про яке право вимоги можна у такому разі твердити, коли є висновок Конституційного Суду, який юридично виправдовує будь-яке невизнання всупереч ч. 2 ст. 19 Конституції.

Отже, тлумачення ст. 86 Конституції можна розглядати як традиційно декларативне

сприйняття конституційних положень, а не як підставу для однієї діяльності державних органів і посадових осіб. У прийнятому рішенні Конституційний Суд твердить, що "запити народних депутатів України завжди вносяться з викладенням позиції депутата щодо судового рішення чи конкретних дій судді або у разі наявності у народного депутата України сумнівів щодо правильності рішення суду тощо". Можна погодитись, що для того щоб запобігти втручанню народних депутатів у здійснення правосуддя, необхідно було деталізувати тлумачення ч.ч. 1 та 2 ст. 126 Конституції України, і у цьому разі більш зрозумілими були б з астерезження Конституційного Суду щодо запитів народних депутатів.

У наведеному прикладі є одна істотна обставина: рішення Конституційного Суду містить пряму заборону в контексті ст. 86 Конституції: народний депутат України не має права звертатися з вимогами чи пропозиціями до судів, голів судів та до суддів щодо конкретних судових справ. Цим обмеження права депутатського запиту перетворюється у тлумаченні Конституційного Суду в імперативну заборону права, що є нормою, яка повинна міститись у Конституції або законах України.

Формула тлумачення може свідчити про абсолютність судочинства, не гарантованого, як відомо, від судових помилок, а вони виникають подекуди у зв'язку з порушеннями приїзти або випадками, пов'язаними з несумісністю діяльності суддів, що не позбавляє правосуддя від взаємних рецезивів. Передбачене Законом "Про Вищу раду юстиції" право народного депутата України вносити до неї з цього приводу подання є достатньою умовою ознайомлення з відповідними матеріалами, які знаходяться у судовому провадженні, але це вже інша площина взаємовідносин народних депутатів і судових органів.

Наведений аналіз рішення Конституційного Суду далекий від спроби провести ревізію його вірності чи помилковості постановлених висновків у процесі тлумачення права запитів народних депутатів України до судових органів та органів служби безпеки. Йдеться, насамперед, про те, чи можна, як у даному випадку, юридичні висновки Конституційного Суду вважати джерелом права, в яких з позицій конституційного контролю встановлюються заборони, дозволи та інші правові імперативи. Адже кожного разу правомірно будуть виникати сумніви щодо мотивів

проведеного тлумачення, а вони, як свідчить практика, обумовлені багатьма обставинами. Чи не тому в засобах масової інформації множаться публікації, в яких, зокрема, народним депутатом України В.Семіноженком стверджується, що "на місце правового абсолютизму повинне прийти прагматичне верховенство Закону, який ґрунтується на невизначеному потенціалі правового удосконалення". Така позиція пов'язана, у першу чергу, з правовою реальністю і не продиктована прагненням знехтувати проголошений конституційний принцип верховенства права.

Застосування принципу верховенства права є особливо важливим при системному підході до тлумачення складних конституційних проблем.

Таку проблему конституційного права, як і теорії права взагалі, розглядає Конституційний Суд, відкривши справу за конституційним поданням Національного Банку України щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів).

Рішення, прийняте Конституційним Судом, залишилось далеким від переомання наукової громадськості щодо своєї бездоганності. В ньому зроблено висновок, що для ч. 1 ст. 58 Конституції про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів, коли вони скасовують або пом'якшують відповідальність особи, не поширюється на юридичних осіб.

Застосовуючи метод "вузького тлумачення" конституційної норми, коли ще не досліджувався зв'язок цих положень з фізичними особами - суб'єктами підприємницької діяльності без створення юридичної особи, Конституційний Суд відійшов, на мій погляд, від системного підходу рівних прав, у той час, як сама Конституція не передбачила для них обмежень. Логіка суддів, які закріпили свою позицію у рішенні, полягала в тому, що розділ II Конституції України "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина" містить норми прямої дії лише для фізичних осіб. В той же час права юридичних осіб (політичних партій, профспілок, релігійних організацій), які згадуються у цьому розділі, на думку Конституційного Суду є похідними Конституцією не гарантовані. Як можна поставитись до такого тлумачення у практичній сфері застосування конституційної норми, зокрема, при прийнятті законодавчих актів?

Роз'яснюючи дане тлумачення на прес-конференції, Голова Конституційного Суду України І.Тимоченю висловив думку, що для такого суб'єкта правовідносин, як громадянин-підприємець, слід відокремлювати права особи як громадянина від його підприємницького статусу. Інакше кажучи, вже можна не звертати увагу на обшуки, конфіскацію майна, безакцентне списання, що застосовуються до громадян-підприємців без санкції прокурора або рішення суду.

Зрозуміло, таке тлумачення Конституційного Суду можна очікувати тільки при схоластичному теоретизуванні, але ніяк в площині практичного підходу до потенціалу конституційної юстиції. Конституційний Суд, на жаль, продемонстрував, як слід обирати шлях у тлумаченні між "правом" і "законом", чим згагалі поспитнув на класичні постулати і правовий принцип незворотної сили закону на правовідносини, що склалися між будь-якими суб'єктами до його прийняття.

Сумнівна аргументація у науковому і практичному напрямках, на мій погляд, принесла роль офіційного тлумачення Конституційного Суду, створивши прецедент вкрай слабкої доказової юридичної основи як вирішального фактора у тлумаченні фундаментальних принципів.

Таку позицію поділяє в окремій думці й суддя Конституційного Суду М.Савеню, який, зокрема, аргументовано твердить, що суд повинен був ретельно з'ясувати, яку ж функцію виконує ст. 58 Конституції України, тобто визначити предмет її регулювання, і вже з урахуванням результатів такого дослідження визначити коло осіб, на яких поширюється її дія. Таким чином, предметом регулювання названої норми є дія норми права у часі, а не коло суб'єктів права. Це є підтвердженням того, як Конституційний Суд штучно змодельовав важливий правовий принцип, відкривши простір для вже можливого правового свавілля в законах та підзаконних актах.

І, нарешті, у зв'язку з цим ще один цікавий висновок. Тлумачення Конституції та законів України є необхідним, як відомо, тоді, коли їх зміст сприймається неоднозначно і це перешкоджає єдності його застосування. Але чи виключає проведення тлумачення можливість та необхідність певною мірою з його врахуванням уточнення та зміни у тексті закону, причому без зміни його первинного смислу. Такого процесуального механізму в Законі про Конституційний Суд не передбачено. Виконання його рішень є важливою,

але самостійною проблемою у формуванні політичної культури, застосуванні громадянами, державою, громадськими і політичними об'єднаннями нормативних регуляторів - Конституції та законів України. Акти Конституційного Суду за своєю політико-правовою спрямованістю поступово набувають значення правового феномена, зважаючи на їх юридичну силу щодо оцінки конституційності актів будь-якого суб'єкта влади, а також при вирішенні правових спорів на підставі конституційної перевірки правотворчості і застосування норм права. Конституційна "юрисдикція", яку здійснює Конституційний Суд стосовно правовідносин різних галузей права, має універсальний характер конституційного контролю, і він дедалі більше набуває ознаки правового явища, оскільки критеріями оцінки виступає як власне Конституція України, так і міжнародно-правові принципи й норми, визнані (ратифіковані) Верховною Радою України.

Тлумачення правових норм є ефективним і єдиним засобом правильного й глибокого пізнання дійсного змісту правових норм. В правовій діяльності тлумачення має місце у правовій діяльності та правовому регулюванні. В правовій діяльності тлумачення норм права повинно використовуватися в правотворенні, реалізації і систематизації права, правовому виконанні, пропаганді тощо. Місце тлумачення в правовому регулюванні суспільних відносин полягає виключно в правильному, глибокому розумінні дійсного змісту норм права та його розгорнутому, обґрунтованому роз'ясненні іншим суб'єктам суспільства.

Аналіз тлумачення правових норм і державної політики, практики тлумачення в Україні дозволяє зробити висновок про гостру необхідність ухвалення законодавчого акту, регулюючого відносини тлумачення і конкретизації норм права в Україні. Розробка і ухвалення цього закону суттєво впорядкує і стабілізує відносини конкретизації та роз'яснення змісту правових норм у суспільстві. Такий акт перешкоджатиме або гальмуватиме видання підзаконних нормативних актів, які не відповідають, суперечать чинним нормам права або ускладнюють з'ясування їх змісту. Загалом ухвалення цього закону значною мірою підвищить ефективність дії правових норм та посилить законність у державі.

Перелік використаних джерел:

1. Алексеев С. С. Общая теория права. Курс в 2-х томах. Т. II. - М., 1982.
2. Васильовский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов. - М., 1997.
3. Черданцев А.Ф. Теория государства и права. - М., 1999.
4. Комаров С.А. Общая теория государства и права. Курс лекций. 2-е изд., испр. и доп. - М., 1995.
5. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. - М., 1995.
6. Трубетцкой Е. Н. Энциклопедия права. - СПб., 1998.
7. Лазарев В.В. О роли доктринального толкования // Советская юстиция. - 1969. - №14.
8. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Отв. ред. М. Н. Марченко. Т. 2. Теория права. - М., 1998.
9. Костенко О. Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя // Право України - 2000 - № 6.
10. Рабінювич П., Савчук Н. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект // Право України. - 2000 - № 11.

Журавська Г.С.
к.ю.н., завідувач кафедри
конституційного права
юридичного факультету ЗНУ

УДК: 342. 1: 811. 161. 2 (477)

Скуртуп Д.С.
студент IV курсу
юридичного факультету ЗНУ

СУЧАСНИЙ СТАН ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В УКРАЇНІ

Мова - душа кожної національності її святиня, її найцінніший скарб.

В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання..

І поки живе мова - житиме й народ як національність.

Не стане мови - не стане й національності: вона геть розтворюється поміж дужим народом
Іван Огієнко

Трагічна історія Української держави обумовила гостроту мовного питання в сучасній Україні. Шістнадцять царських наказів про заборону нашої мови, шкіл, церковних служб, книжок, преси, перекладів, театральних спектаклів... З часом радянські постанови та розпорядження обмежили сферу її використання. "Керуюча та спрямовуюча" комуністична партія

ніколи не дотримувалася нею же проголошених законів. Широко розрекламований інтернаціоналізм насправді нічим не відрізнявся від російського великодержавного шовінізму [1,18]. Офіційно створена двомовність на практиці зводилася до російської одномовності. Наближалася глобальна та воеослужна національна катастрофа. Руйнувалася віра, знищувалася мова, нав'язувалася брехлива